

Prin lucrarea de față, apărută în anul 2018, Csaba Szabó își propune utilizarea unor noi abordări teoretice în studierea descoperirilor din zona Daciei, pentru a putea înțelege mai bine cultele antice, alegerea locurilor sacre și cum afectează credințele în diferite divinități identitatea individului dar și identitatea de grup. Treizeci de studii de caz au fost selectate pentru această lucrare. Autorul a ales să nu se concentreze pe un singur aspect al sacralității precum arhitectura sau pe analiza pieselor din perspectiva unui istoric de artă. Acesta preferă să utilizeze sursele arheologice precum ustensile în procesul de sacralizare al unui spațiu și de comunicare într-un cadru cultural-istoric. Multe dintre obiectele amintite vor fi analizate în relație cu maniera de utilizare a lor.

Lucrarea cuprinde șase capitole incluzând aici introducerea și anexele, inegale ca dimensiuni. În cadrul introducerii autorul aduce în discuție și istoricul cercetării, prezentând detaliat etapele semnificative și care au adus schimbări în interpretarea datelor. Cel de-al doilea capitol conține 10 subcapitole ce tratează caracterul urban al macrospațiilor, urbanismul și utilizarea orașului ca un „religious agent”, explicarea semnificației dată de zidurile unui oraș și maniera în care acestea pot influența zonele sacre, diviziunea între sacru și profan, forturile romane și spațiile sacre aflate în legătură cu acestea, influența acestor zone asupra orașului roman, sanctuarele și spectacolele oferite, făcând uz de studiile de caz, dar menționând și o diferențiere clară între situațiile prezentate. Zidurile romane au un rol profund ideologic, în afara celui defensiv. Multiplele interpretări ale acestora și încadrarea lor ca parte a sistemului complex de difuziune a religiei și legii romane au dus la interpretarea zidurilor ca agent religios. Dacă în secolul I d.Chr., zidurile aveau și rolul de a separa spațiile sacre tradiționale de cele ale grupurilor religioase mici, precum cultele isiaice, în secolele următoare, acest aspect se modifică. Existența *pomoeriumului* este rareori atestată arheologic în această perioadă de timp (p. 15). În acest capitol autorul oferă 2 studii de caz: Colonia Sarmizegetusa și Apulum. În cazul Coloniei Sarmizegetusa, Szabó explică multiplele roluri ale zidurilor din secolul II d.Chr. Acestea aveau rolul de a separa spațiile religioase publice de sanctuarele mici sacre și de centrele de vindecare, tămăduire. Concluzia pe care acesta o prezintă este aceea că inițial, în secolul II d.Chr., zidurile separau incintele religioase, dar amplasarea acestora arată rolul semnificativ pe care îl aveau pentru oraș, aducând în discuție ulterior și *temenos*-ul centrului de vindecare. Conform autorului, această ideologie se modifică sau dispare complet în perioada dinastiei Severilor deoarece un al doilea templu palmyrean este construit lângă Forum (p. 16).

Capitolul trei face referire la sanctuarele descoperite la Porolissum și în zonele militare. Studiază aspectul militar al acestui macro spațiu și influența pe care o au militarii asupra caracterului sacru al unei zone, totodată făcând referire la impactul pe care îl are numărul mare de soldați romani din Dacia.

Capitolul 4 face referire la spațiile sacre din provincia Dacia. În cadrul acestui capitol autorul prezintă arealul geografic al Daciei și integrarea spațiilor sacre în acest peisaj. Modificarea peisajelor naturale și adaptarea zonelor sacre este un subiect ce trebuie tratat cu atenție, deoarece implică concepte moderne ce nu erau utilizate în perioada romană. Autorul distinge aceste aspecte și menționează importanța lor pentru crearea unei provincii și păstrarea unor culte/ aspecte religioase. Un aspect deosebit ce este discutat în acest capitol este reprezentat de spațiile sacre din zonele miniere.

Conform autorului există cazuri de spații sacre ce depind în mare măsură de geografia naturală a zonei. Întregul peisaj natural al provinciei Dacia este modificat de către romani, aspect demonstrat cu ajutorul studiilor de dată recentă. Integrarea elementelor naturale în ritualurile religioase sau ca elemente componente ale limbajului religios reprezintă o componentă importantă a unor popoare. În cadrul acestei discuții, un topic interesant menționat de autor este peisajul creat de imaginarul roman, percepția romană asupra Daciei și impactul acesteia asupra religiei. Transformarea Daciei în noul inamic semnificativ al romanilor a contribuit enorm la imaginea romanilor asupra provinciei înainte, dar și după cucerirea romană. Szabó prezintă pe scurt atributele comune regăsite în sursele scrise referitoare la poporul dac sau chiar la geografia provinciei. Un alt aspect discutat de autor este continuitatea utilizării zonelor sacre după cucerirea romană. Din cauza absenței surselor scrise, dar și a celor arheologice continuitatea nu poate fi demonstrată. Autorul oferă exemplificări concrete în acest sens, concluzionând că este necesară o cercetare detaliată a acestor aspecte și chiar realizarea unor comparații cu alte popoare ce prezintă

condiții asemănătoare, pentru a vedea mai exact ce s-a întâmplat cu aceste culte religioase dacice după cucerirea romană.

În capitolul 5 autorul explică concluziile la care a ajuns și faptul că întrebările adresate inițial au primit răspuns în cadrul acestei lucrări. Autorul concluzionează că provincia Dacia și mai ales cultele religioase prezente în această provincie au suferit modificări semnificative de-a lungul timpului, fiind remodelate și reinventate constant.

Capitolul 6 este reprezentat de anexe, aici fiind prezentat un catalog al altarelor și sanctuarelor. Szabó preferă să nu utilizeze tipologia de încadrare a monumentelor în spații destinate divinităților Greco-Romane sau Orientale, ci preferă să utilizeze o ordonare alfabetică a acestora, folosind numele antic dar și pe cel modern al așezărilor. În cadrul acestui capitol, prezintă și alte lucrări care au dus la realizarea unor cataloage cu o importanță semnificativă pentru încadrarea materialului arheologic descoperit în legatură cu cultele religioase. Folosește o tipologie foarte clară, împărțind aceste descoperiri în 3 categorii, și anume, atestate arheologic, atestate epigrafic și sanctuare presupuse.

La finalul lucrării se află un rezumat al acesteia în limba maghiară.

De-a lungul lucrării autorul încearcă să răspundă întrebărilor puse în introducere și reușește să aducă argumente convingătoare. O astfel de abordare a problematicii este necesară pentru o înțelegere mai bună a spațiilor sacre și pentru o evidențiere mai clară a acestora. Bineînțeles, o astfel de lucrare arată și limitările existente ale unei teorii și cum acestea pot fi integrate în rezultatul final al cercetării. Unul dintre factorii principali ai acestei analize este spațiul, iar autorul îmbină perfect utilizarea acestuia ca spațiu primar, secundar și public, cu aspectele sale teoretice preluate din teoria spațialității a lui D. Clarke. Concentrarea atenției mai mult asupra *Apulum*, în special în cadrul discuției referitoare la spațiul urban, oferă o analiză mai amănunțită a istoriei acestui oraș și a evoluției sale, punând în evidență aspecte relevante ce oferă o nouă imagine asupra așezării. Unul dintre aspectele demonstrate este că ar trebui abandonată vechea tradiție istoriografică ce face referire la sincretismul religios între 106-271 d.Chr, deoarece acesta nu este prezent în majoritatea cazurilor, rareori există dovezi pentru a putea susține o astfel de teorie.

Lucrarea are ca obiectiv crearea unui dialog între mai multe discipline, și în special, studiul cultelor religioase utilizând drept studiu de caz diferite așezări din Dacia. Este unul dintre primele demersuri de acest fel și este un studiu relevant în acest domeniu. Oferă o multitudine de exemple și explicații clare, ceea ce face posibilă utilizarea acestei metodologii și asupra altor spații din Imperiul Roman. Ilustrațiile folosite sunt clare, integrate în text și oferă un sprijin vizual important.

BIANCA OLTEANU
Universitatea Babeș-Bolyai